

dr. Samo Rugelj

Malo založništvo v težkih časih

Pred nekaj leti, ko so mojemu očetu že pojemale moči, sem se po skoraj štirih desetletjih znova srečal z bratom Justom, ki je po dolgih letih z (najinim skupnim) očetom spet vzpostavljaj tesnejši stik. V zvezi z njim sem do takrat v spominu hranil samo eno podobo: v stanovanju, kjer sem odraščal, je, kot že kar velik fant, skoraj moški, sedel na kavču v jedilnici, jaz pa sem ga zagledal, ko sem v ta prostor prišel iz predsobe. Stopil sem k njemu – tu pa se je ta utrinek iz preteklosti tudi končal.

Vnovič sva se tako spoznala že kot možakarja v srednjih letih in za oba je bilo zanimivo odkrivati, kaj se je v preteklosti dogajalo z drugim. Ugotovila sva, da so naju pritegovale podobne reči. Podobno kot je on svoje profesionalno življenje preživel kot podjetnik v Rusiji, sem ga jaz v Sloveniji. Podobno kot je on ves čas čutil ljubezen do zgodovinskih knjig, sem jo jaz do knjig o filmu. Podobno kot je on začel samoiniciativno skrbeti za izdajanje knjig o Sloveniji v ruščini in knjig o Rusiji v slovenščini, sem jaz samoiniciativno začel skrbeti za izdajanje knjig o filmu v slovenščini. Ni minilo dolgo in začela sva tudi poslovno sodelovati, saj je naša založbica postala nekakšna njegova ekspozitura za izdajanje prevodov ruskih knjig v slovenskem jeziku.

Lani se je ponudila priložnost, da sva ga z ženo, ob izidu prevoda ene prvih slovenskih zgodovinskih knjig o prvi svetovni vojni v ruščini, obiskala v Moskvi, saj je Just ob tej priložnosti na slovenski ambasadi organiziral posvet slovenskih in ruskih zgodovinarjev, ki ga je tudi vodil. Ustavili smo se že na stopnišču ambasade, ko nama je pokazal kip Franceta Prešerna, katerega postavitev je organiziral sam, in sicer 8. februarja 2000, ob dvestoletnici poetove smrti. Še zdaj vidim njegov navdušeni izraz, ko nama je rekel: “Kolikor vem, je to edini Prešernov kip izven Slovenije.” Dan za tem smo se odpravili v mesto, kjer smo se ustavili tudi v knjižnici tuje literature, kjer je pred vhodom razpostavljenih na desetine

kipov tujih literatov, tudi Nobelovcev. Just je energično zakorakal k enemu od njih in izkazalo se je, da gre za Žiga Herbersteina, habsburškega diplomata slovenskega rodu, ki je s svojimi *Moskovskimi zapiski* že pred stoletji (1549) predstavil Rusijo Evropi. Približno takole nama je opisal njegov pomen: "Bil je eden prvih, ki je Evropi podrobneje predstavil rusko deželo in zgodovino, knjiga je bila za tedanji čas prava uspešnica, izšla je v glavnih evropskih jezikih. Zato sem se odločil, da mu na tem mestu postavim spomenik." Just je dvignil glavo, pogledal po spomenikih drugih literatov ter ugotovil, da se je njihovo število v zadnjih letih opazno pomnožilo. "Ko smo jeseni 2000 tukaj postavili Herbersteina, je bil to eden prvih spomenikov. Poglejta, koliko jih je zdaj!"

Gledal sem ga in se čudil, kaj vse je za kulturno prepoznavnost Slovenije v Moskvi postoril povsem sam, brez kakršne koli javne podpore, le z gorečnostjo in angažiranostjo pravega patriota, ter se skušal spomniti, kakšne trajne sledove slovenske kulture so na ruskih tleh v zadnjih dveh desetletjih pustila velika slovenska podjetja. Na misel mi ni prišlo nič pametnega.

Ta osebna zgodba, vnovično srečanje izgubljenega in spet najdenega brata, se mi je porajala v spominu, ko sem pred kratkim, v okviru slovenskega knjižnega sejma, poslušal hrvaškega založnika Nevena Antičevića, eno od ključnih oseb ene večjih hrvaških založb Algoritam. Pred tem je bil med vodilnimi v založbi Mladost, ki je imela v svojih najboljših časih tudi po 200 milijonov dolarjev prometa. Antičević je torej človek, za katerim so desetletja dela v založništvu, v katerem se je dokazal tudi podjetniško.

Založbi Algoritam sem začel slediti nekako na prelomu tisočletja, ko je z raznimi tipi knjižnih izdaj, od leposlovnih do humanističnih, na hrvaškem knjižnem trgu, ki sem ga večinoma spremljal kot popotnik po njihovi dalmatinski obali, postajala ena vodilnih knjižnih založb, ki je svoje udejstvovanje nadaljevala tudi z gradnjo knjigarniške verige. Nikoli ne bom pozabil svojega presenečenja, ko sem stopil v eno njihovih knjigarn v Splitu in ugotovil, da imajo kopico neleposlovnih prevodov, za katere pri nas sploh še nismo slišali. Njihova zbirka *Facta*, njen idejni oče ter zadnja leta tudi urednik je prav Antičević, v kateri je do zdaj izšlo že več kot sto naslovov, je od takrat redno na spisku želja ob mojih občasnih obiskih Zagreba in njihove centralne knjigarne sredi mesta v hotelu Dubrovnik, kjer se za nekaj trenutkov počutiš, kot da bi stopil v kak (pomanjšani) londonski Waterstones.

Ko je Antičević v svojem galantnem nastopu ter z izbranim jezikom pred nas poslušalce razgrnil dogajanje v hrvaškem založništvu v zadnjih dvajsetih letih, odkar sta naši državi postali samostojni, me je pri srcu stisnil *déjà vu* učinek izgubljenega in znova najdenega brata, s katerim

sem preživel mladost, potem pa se za dolgo ločil. Takrat so knjige raznih jugoslovanskih založb iz Srbije, Hrvaške in Bosne dajale naši družini poseben ton, saj so tam zelo hitro in veliko prevajali s področij, ki so bila osnova očetovega knjižnega zanimanja, torej psihologija, psihiatrija in psihoterapija. Po osamosvojitvi so te knjige iz slovenskih knjigarn izgini- le, nadomestile so jih predvsem angleške izdaje. Seznanjanje s hrvaškimi in srbskimi knjigami je bilo potlej omejeno na knjigarniška brskanja ob turističnih obiskih sedaj tujih dežel.

Hrvaško založništvo je, podobno kot slovensko, v zadnjih dvajsetih letih doživljalo vzpone in padce. Morda še večje vzpone in še večje padce. Tranzicija, ki so jo z mukami preživljale skoraj vse velike založbe iz socialistične preteklosti, vojno stanje, v katerem je izdajanje in kupovanje knjig skoraj povsem prenehalo. Temu je sledil prvi založniški podjetniški vrhunec po vzpostavitvi tržne družbe, ki mu je dala ogromen pospešek konec tisočletja objavljena ničelna stopnja davka na knjige. Prvi šok je prišel leta 2004, ko so "knjige ob časopisih" v enem samem letu prepole- vile prodajo klasičnega knjižnega založništva (za razliko od Slovenije je imelo hrvaško časopisno knjižno založništvo tistega leta izjemen vpliv na trg, tudi zato, ker je Hrvaška pri kupovanju časopisov dežela t. i. medite- ranskega tipa, kar pomeni, da večino dnevnikov prodajo v kioskih, ne pa naročnikom, zato so "časopisne knjige" tam zgenerirale veliko večji obseg poslovanja), temu pa je sledil nov založniški podjetniški vrhunec med letoma 2005 in 2008, ko so tudi knjige jahale na valu konjunktore. Ta se je sklenil z globljim in globljim padcem v zadnjih petih letih, pri katerem je nekaj uteži dodal še pred časom uvedeni 5-odstotni davek (DDV) na knjigo.

Če ti nekdo pove, da v dani situaciji ne moreš narediti ničesar, je za nekoga to lahko odrešujoče, za koga drugega pa morda uničevalno. Pri meni je imelo odrešilni učinek, ko je Antičević založništvo postavil v splošni gospodarski kontekst. Razložil je nekako takole: Založništvo je panoga, v kateri običajen poslovni cikel traja približno eno leto, kolikor je v povprečju potrebno, da izbrana knjiga izide (nekatero knjige, kadar se lovi razne roke, tržne ali subvencijske, sicer izidejo precej hitreje, vendar je povprečje še vedno približno leto dni). To v praksi pomeni, da se manjši gospodarski zastoji, torej taki, ki so krajši od enega leta, pri založništvu niti ne poznajo, saj je to v vsakem trenutku zastavljeno za najmanj dva- najst mesecev vnaprej. Če pa zastoj traja dlje, začne to na založništvo vplivati tudi na ravni produkcije. Pri založbah namreč začnejo razmišljati o postopni prilagoditvi števila novih knjižnih naslovov, ki jih namerava- jo izdati, ter o stroških, povezanih s tem, o novi gospodarski situaciji.

Pomembno pa je, in to je Antičević večkrat poudaril, da založništvo v majhnem jeziku, kot je hrvaški ali slovenski, na noben način ne more vplivati na splošno gospodarsko situacijo. Res je celo nasprotno; knjižno založništvo je v tem primeru dejansko talec splošne gospodarske situacije, saj ljudje ob zmanjšanih prihodkih najprej črtajo kupovanje knjig, to je eden prvih varčevalnih ukrepov. Proti temu ni zdravila niti ustreznega orodja. Tako pač je in s tem se je treba sprijazniti. Na Hrvaškem (podobno je tudi pri nas) traja kriza že tri oziroma štiri klasične založniške cikle, kar se seveda vse bolj neposredno kaže tudi na številu izdanih knjižnih naslovov. To se je, zaradi zmanjšane prodaje, ki vsako leto strmo pada, na Hrvaškem v zadnjih petih letih zmanjšalo skoraj za polovico, težki časi pa založbe še naprej silijo v klestenje stroškov in nekakšno fazo hibernacije, v okviru katere se založbe skušajo osrediniti na prodajanje starih naslovov in knjig, po možnosti tistih, ki so že v skladiščih in pri katerih nimajo skoraj nobenih novih stroškov.

Kot smo na sejmu videli pri prikazu stanja založništva še nekaterih drugih majhnih evropskih držav (denimo Litve in Latvije), se ponekod soočajo z veliko večjo strukturno založniško krizo, kot jo imamo v Sloveniji. Iz tega lahko sklepamo, da ni nujno, da smo že dosegli dno. Ta zajčja luknja je lahko še veliko globlja. V tem smislu Antičević kot pomembno varovalko majhnega založništva v času krize vidi ustrezno, jasno profilirano in dodatno javno podporo izdajanju in prodaji knjig, saj lahko sicer v tej kulturni dejavnosti, ki deluje tudi na trgu, pride do nepopravljive škode. Pri tem je navedel nekaj ukrepov, ki so jih v rajni Jugoslaviji oziroma nekaterih njenih delih včasih že izvajali, denimo honorar za avtorsko polo v višini povprečne plače ali celo višji, ki je svojčas že veljal v Sloveniji, s čimer se štiti prihodnja avtorska produkcija, ali pa ob koncu leta povrnitev vseh davkov, ki jih je med letom plačala založba, kar slednji omogoča nadaljnje aktivno poslovanje, kar so prakticirali v Srbiji. Čeprav ti nasveti morda zvenijo kot nekakšna socialistična bajka, je osnovna ost Antičevićevega izvajanja, torej to, da majhno založništvo ne more spremeniti nacionalnega gospodarstva oziroma da nanj ne more vplivati, vsaj pri meni zadela žebljico na glavico. Kot založnika me je pomirilo, naj se ne grizem zaradi vse manjše prodaje knjig, da tako pač je, naj se s tem v času krize pač sprijaznim, hkrati pa me je spodbudilo, da sem resneje premislil o nacionalnih ukrepih na področju knjige, ki bi jih bilo treba za ohranitev in oživitev slovenskega založništva res dobro čim prej sprejeti in jih tudi realizirati. V nadaljevanju torej naštevam in na kratko komentiram nekaj konkretnih predlogov, ki bi vsaj približno enakovredno učinkovali na vse akterje na založniškem trgu.

1. Preprečitev nadaljnjih znižanj javnih sredstev za slovensko knjigo

V duhu varčevalnih ukrepov na nivoju vse države so se zadnja leta zmanjševala tudi javna sredstva, ki so namenjena produkciji in dostopnosti slovenske knjige. To v praksi pomeni, da beležimo tako zmanjšanje proračuna Javne agencije za knjigo kot tudi zmanjšanje sredstev, ki jih imajo za odkup knjižničnega gradiva na voljo knjižnice. Po trenutno dostopnih neuradnih informacijah naj bi se zmanjševanje sredstev prihodnje leto nadaljevalo na vseh koncih, kar zna pomembno vplivati na založniški program tako v drugi polovici leta 2014, še bolj pa v letu za tem, ko gospodarstvo verjetno tudi še ne bo okrevalo. Vedeti je treba, da so založniki do zdaj že porabili večino notranjih rezerv, večina je tudi optimizirala (zminimalizirala) stroške. Pregled podatkov, ki bodo zbrani drugo leto, bo gotovo pokazal zmanjšanje števila novo izdanih knjig v letošnjem letu. Poleg tega je založniška panoga v zadnjih petih letih že izgubila približno šestino delovnih mest. Zaustavitev zmanjševanja javnih sredstev, namenjenih produkciji in dostopnosti knjig, se tako kaže kot eden ključnih ukrepov, ki bo založniško panogo vsaj delno ščitil pred nadaljnjim razpadanjem.

2. Nacionalna promocija kupovanja knjig

Kakor koli obrnete, je knjižni trg velik toliko, kolikor se v določenem časovnem obdobju, običajno v letu dni, proda knjig. Glede na to, da so se na ministrstvu za kulturo odločili na knjižnem trgu intervenirati z zakonom o knjigi, ki bo za določen čas uvedel enotno ceno knjig, bi bilo logično, da poleg tega intervenirajo še na kakem drugem koncu in torej prebivalstvo hkrati spodbudijo h kupovanju knjig; Slovenci smo po številu kupljenih knjig na leto namreč med zadnjimi v Evropi. Kakršna koli javna intervencija in regulacija katerega koli trga za seboj potegne tudi nepredvidene učinke, in če bo v začetku prihodnjega leta zakon sprejet ter bo sredi leta 2014 stopil v veljavo, bi lahko imel v drugi polovici prihodnjega leta na potrošnika tudi negativne učinke, saj bo ta kupovanje zelenih knjig morda za nekaj časa odložil v pričakovanju poznejšega znižanja cen. Istočasna nacionalna kampanja za promocijo kupovanja knjig bi te učinke lahko omilila, hkrati pa bi vzpostavila platformo za kontinuirano nacionalno promoviranje kupovanja knjig, ki se v nekaterih državah odvija že dolgo, na Nizozemskem več kot uspešno in vse bolj kompleksno že več kot četrto stoletje (poleg splošne promocije kupovanja knjig tam potekajo tudi akcije za specifične segmente knjig, denimo za otroške in mladinske knjige, poezijo, žanrske knjige itn.). Pomenljivo je dejstvo, da so od osamosvojitve Slovenije, torej v zadnjih nekaj več kot

dveh desetletjih, praktično vsa ministrstva že imela ali pa imajo nacionalne promocijske kampanje za posamezne vidike človekovega bivanja, od okoljskega zavedanja do opozarjanja na različne vidike nezdravega življenja, medtem ko slovenska knjiga tovrstnega pospeška v vseh teh letih ni dobila. Morda je zdaj pravi čas za to.

3) Spodbujanje izboljšanja zidane knjigarniške mreže

Na knjižnem sejmu sem se pogovarjal s srbskim literarnim agentom, ki je v založniškem poslu že desetletja in ima dober pregled nad celotnim knjižnim trgom bivše Jugoslavije. Postavil je tezo, da bosta, če se bo sedanje stanje še nekaj časa nadaljevalo, obstala samo dva tipa založb: tiste, ki imajo tudi knjigarne, saj tiste, ki jih nimajo, padejo že na rabatu, ki ga morajo odstopiti knjigarnam, in tiste, ki poleg sredstev, ki jih ustvarjajo s prodajo knjig, tako ali drugače prejemajo še kaka druga (javna, evropska itn.) sredstva. Ti trendi so vse bolj vidni tudi v Sloveniji, v nadaljnji fazi pa pomenijo monokulturizacijo založb: založbe s knjigarnami bodo v svojih knjigarnah izpostavljale predvsem svoj knjižni program, javno podprte založbe pa bodo izdajale predvsem knjige za zelo specializiran in majhen krog bralcev. Drugotnega knjižnega programa bo v takem primeru ostalo bore malo.

Glede na dileme in nejasnosti glede prihodnosti naše največje knjigarniške mreže je logično, da bi se z javnimi sredstvi, namenjenimi knjigarnam (ta v razpisih zadnjih let seveda obstajajo), poskušalo zagotoviti tudi razvoj novih neodvisnih knjigarn, ki bodo imele stabilno osnovo za dolgoročno poslovanje. To se seveda da storiti s kombinacijo nacionalnih in lokalnih aktivnosti, ki bi omogočile nastanek knjigarn s pripadajočo infrastrukturo (predvsem tu mislim na kavarne, ki knjigarne nadgradijo v socialni prostor in prostor za druženje). Te lahko predstavljajo zametek nove mreže knjigarn, ta pa je nujna tudi zaradi dolgoročnega ščitenja neoviranega dostopa do slovenske knjige, ki je v javnem interesu. Seveda pa je eden pomembnih vidikov gradnje nove mreže tudi zagotovitev enakovrednega dostopa novih knjigarn do knjižnega programa vseh založnikov po vsaj približno enakih pogojih, kot jih imajo obstoječe knjigarne, ki, če govorimo o tradicionalnih knjigarniških mrežah, temeljijo na minulem delu in tradiciji, ki izvira neposredno iz časov po drugi svetovni vojni.

4) Spodbujanje izboljšanja spletne knjigarniške mreže

Ne glede na to, ali se prejšnjo točko spravi v življenje ali ne, bo v Sloveniji kar nekaj manjših mest in zaselkov, ki ne bodo nikoli imeli lastne knjigarne. Lažji dostop do kupovanja knjig se njihovim prebivalcem torej lahko zagotovi le z izboljšanjem spletne knjigarniške mreže.

V primerjavi z javnimi sredstvi, ki so bila do zdaj investirana v informacijsko knjižnično infrastrukturo (da o Izumu niti ne govorimo), lahko rečemo, da javnih sredstev za razvoj informacijske platforme za prodajo knjig do zdaj sploh še ni bilo. Še več; po dostopnih podatkih je denimo ministrstvo za šolstvo v razvoj digitalnih šolskih gradiv investiralo več milijonov evrov brez kakega oprijemljivega rezultata, medtem ko so bile javne investicije v vzpostavitev portalov za prodajo elektronskih različic knjig (trenutno obstajata dva, oba sta še vedno v začetni fazi) zgolj posredne. Prihajamo torej do zanimivega paradoksa: v zadnjih petnajstih letih se je kupovanje knjig v veliki meri preselilo v spletni univerzum (šegava opomba: ljubljanski osnovnošolci imajo pri svojih šolskih nastopih v angleškem jeziku že nekaj časa na voljo teme, kot je denimo *online shopping*), kljub temu pa se javna podpora spletnemu komunikacijskemu krogu nakupovanja knjige od avtorja in založbe do knjigarne in kupca do zdaj premaknila komaj za kak milimeter (prav nedavno z razpisom sredstev za konverzijo datotek v elektronski knjižni format). Sprememba paradigme Gutenbergove galaksije, ki jo mora dopolniti tudi spletno vesolje, je torej nujna tudi pri javnih investicijah v informacijske platforme, katerih rezultat bo v končni fazi dovolj raznolika in kakovostna spletna knjigarniška pokrajina. Prepustitev tega segmenta zgolj tržnim odločitvam bi namreč lahko dala precej nenavadne rezultate.

5) Nacionalna nagrada za roman

V Sloveniji imamo precej raznovrstne literarne nagrade: nekatere podeljujejo strokovna in druga združenja ter društva, spet druge zasebna podjetja od založb do časopisov. Simptomatično je, da je samostojna Slovenija že na začetku dobila nagrado kresnik za roman leta, ki jo je lansiral časnik *Delo*, medtem ko nacionalna romaneskna nagrada za zdaj običajno, če je kakemu pisatelju sploh podeljena, ostaja v risu "malih" Prešernovih nagrad. Spodobno financirana ter z nacionalno avro obsijana nagrada bi dala Slovencem (tudi na državnem nivoju) vedeti, da so romanopisci dejansko nacionalni zaklad, čeprav največkrat ustvarjajo v povsem obstranskih razmerah, njena podelitev in ustrezna promocija v pravem delu koledarskega leta, morda tudi v okviru nacionalne kampanje kupovanja knjig, pa bi spodbujala tudi h kupovanju in branju knjig domačih avtorjev.

6) Znižanje davka na knjige

Najbrž se je večina tistih, ki se v Sloveniji ukvarja s knjigami, že pred leti sprijaznila s tem, da država ne bo znižala ali celo ukinila davka na dodano vrednost pri knjigah. Vendar je čas, da se aktivnosti na to temo

spet obudijo. Še enkrat je treba povedati naslednje: slovenski avtorji in založniki delujejo na dvomilijonskem jezikovnem trgu dežele, ki je v globoki gospodarski krizi. Svojih, slovenskih knjig, preprosto ne morejo internacionalizirati, zanje ni drugih trgov. Ne morejo jih prodajati v dežele in ljudem, ki ne govorijo slovensko, ne morejo se prestrukturirati v neko drugo podobno dejavnost, ne da bi ob tem opustili osnovno. Zamejeni so z zasebno in javno porabo zgolj in samo slovenskega prebivalstva. Tako pač je. Zato bi bilo logično, da se vsemu temu prilagodi tudi davek na dodano vrednost pri knjigah. Če se ga zaradi evropskih regulativ ne da ukiniti, naj se ga vsaj zniža. Hrvati, ki imajo vsaj dvakrat večji jezikovni knjižni trg, imajo dvakrat nižji davek. Njihov davek na knjige je petkrat nižji od njihovega davka na običajne proizvode. Pred vstopom v Evropsko unijo so imeli ničelni davek, ob vstopu so ga prilagodili, vendar znaša le pet odstotkov. To bi moral biti tudi srednjeročen cilj slovenske kulturne politike.

Kampanja za ničelni davek na dodano vrednost pri knjigah je bila pred leti stvar zasebne iniciative. Tudi zato ni uspela. Kot kažejo hrvaški primer in izkušnje od tam, se mora začeti drugje. Začeti se mora pri javnih institucijah, ki so povezane s knjigo. Od tam se lahko širi navzgor proti izvršni oblasti in navzdol proti akterjem na založniškem področju. Za nižji davek na knjigo se ne more kredibilno zavzemati tisti, ki ima od njega neposredno korist, saj bo v svoji nameri avtomatično diskvalificiran. Zanj se mora zavzeti tisti, ki je družbeno priznan nosilec javnega interesa za slovensko kulturo, s tem pa tudi slovensko knjigo. Kakršni koli drugi poskusi so žal vnaprej obsojeni na neuspeh.

Zaključek

Moj brat ni imel rad teka na dolge proge. Morda tudi zaradi nesoglasij z očetom, ki je tovrstni tek tako vztrajno promoviral. Ko pa je lani prebral mojo izpovedno knjigo o teku, življenju in vsem drugem, se je v njem nekaj premaknilo. Lotil se ga je na svoj specifični aktivno-ležerni način in po dobrega pol leta priprav sva letos pretekla cel maraton na isti dan. Domišljam si, da sem bil jaz tisti, ki je odločilno vplival nanj.

Po drugi strani sam nisem maral ne ruščine ne Rusije. Ruščino mi je priskutila profesorica v srednji šoli, kjer sem si jo izbral za dodatni jezik, in ko sem odložil šolske knjige, sem se zaobljubil, da z njo ne bom imel ničesar več. Pa je tri desetletja pozneje prišel mimo brat in mi mimogrede preobrnil predstavo o tem jeziku ter kulturi in zgodovini dežele, kjer ga

govorijo, tako da danes izdajam knjige, prevedene iz ruščine, in postanem pozoren, kadar do mene prispe kaka vest o tej deželi. Zato so bratje: da ti nekaj pokažejo v drugi perspektivi in ti na mehak način spremenijo doseganja prepričanja.

O tem sem razmišljal, ko se je končevalo hrvaško založniško predavanje Nevena Antičevića. O tem, da ima slovenska založniška zgodba svojo specifično pa tudi splošno komponento. O tem, kako je nekaj, kar se v tem prostoru zdi neuresničljivo, možno, realno in že uresničeno le uro vožnje z avtomobilom stran, v deželi, ki je bila še pred dobrimi dvajsetimi leti tudi naša. O tem, da so tudi tam težki časi, a so se založniki in država z njimi pripravljene spoprijemati resneje in bolj čvrsto kot pri nas.

Nišji davek na knjigo je tako tudi primer in simbol, zarez, bi rekel Mladen Dolar, s katero bi Slovenci nedvoumno pokazali, da nam je mar, da govorimo slovensko. Da nam je mar, da bomo slovenščino govorili in razvijali še naprej, in da nam je mar, da obstajajo ljudje, ki svoja življenja tudi v težkih časih posvečajo izdajanju knjig v tem jeziku, jeziku, majhnem po številu ljudi, ki ga govorijo, a krasnem po izrazni moči.

Ve se, kdo je na potezi.